ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Μακεδονικά

Τόμ. 27, Αρ. 1 (1989)

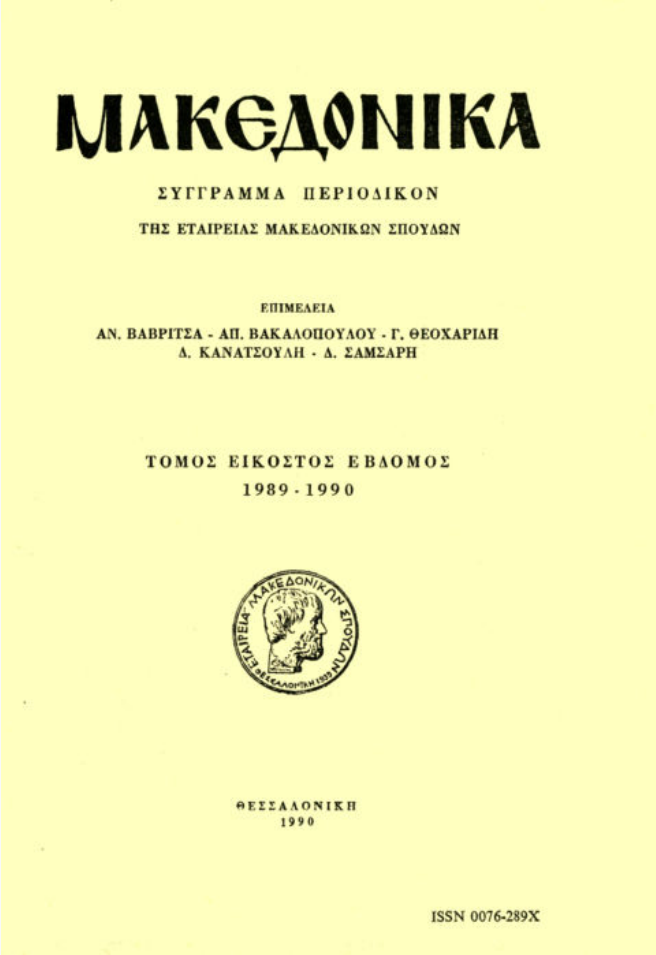
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΑΝ. ΒΑΒΡΙΤΣΑ - ΑΠ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ - Γ. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗ
Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗ - Δ. ΣΑΜΣΑΡΗ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ
1989 - 1990

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1990

ISSN 0076-289X

Η μεγάλη πυρκαϊά της 5ης/18ης Αυγούστου 1917 στη Θεσσαλονίκη

Αποστ. Ε. Βακαλόπουλος

doi: 10.12681/makedonika.104

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βακαλόπουλος Α. Ε. (1989). Η μεγάλη πυρκαϊά της 5ης/18ης Αυγούστου 1917 στη Θεσσαλονίκη. *Μακεδονικά*, *27*(1), 299–313. https://doi.org/10.12681/makedonika.104

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** ΕΚΤ | **Πρόσβαση:** 12/07/2025 05:47:44

Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΥΡΚΑΪΑ ΤΗΣ 5ης/18ης ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1917 ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1. Κατὰ τὶς ἔρευνες καὶ ἀναδιφήσεις μου τὶς σχετικὲς μὲ τὴ νεώτερη ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, ἰδίως σχετικὰ μὲ τὴ μεγάλη πυρκαϊὰ τῆς 5ης/18ης Αὐγούστου 1917, εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσω—ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία ποὺ μνημονεύει ὁ Χαράλ. Παπαστάθης στὴν ἐνδιαφέρουσα μελέτη του, Ἕνα ὑπόμνημα γιὰ τὴν πυρκαϊὰ τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1917 καὶ τὴν περίθαλψη τῶν θυμάτων, «Μακεδονικὰ» 18 (1978) 143-171—τὸ βιβλίο ἑνὸς Γάλλου ἀξιωματικοῦ τοῦ ναυτικοῦ κατὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, τοῦ René Marie Fréderic Dufour de la Thuillerie, De Salonique à Constantinople. Souvenirs de la Division navale d' Orient, 1916-1919, Paris 1921. Ο Doufour de la Thuillerie ξεκινώντας μὲ ἕνα σύνταγμα ἀποικιακοῦ στρατοῦ φθάνει στὴ Θεσσαλονίκη στὶς 29 Νοεμβρίου 1916[1]. Τὸ βιβλίο του αὐτό, ποὺ τὸ μνημονεύει ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἄλλα, ποὺ ἀφοροῦν τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, καὶ ἡ ἔκδοση «Ἡ Θεσσαλονίκη, στὸ βιβλίο» τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σ. 89, ἀρ. 518, μᾶς δίνει πολλὲς καὶ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὴ μεγάλη πυρκαϊὰ τῆς πόλης σὲ χωριστὸ κεφάλαιο—πληροφορίες πού, προστιθέμενες σὲ ἄλλες γνωστὲς ἀπὸ τὴ δημοσίευση ἄλλων σχετικῶν ἄρθρων καὶ ἀπὸ ἀφηγήσεις παλαιῶν Θεσσαλονικέων εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς δώσουν μιὰ συνολικὴ εἰκόνα τοῦ τραγικοῦ γεγονότος. Νομίζω ὅτι ἡ ἔκθεση τοῦ Dufour de la Thuillerie εἶναι ἡ πιὸ ἀξιόπιστη περιγραφή[2], ποὺ δίνει ἀκριβῶς τὶς φρικτὲς εἰκόνες, ὅπως τὶς θυμᾶμαι ζωηρὰ χαραγμένες καὶ χρωματισμένες στὴν παιδική μου μνήμη, στὴ μνήμη τῶν 8 χρόνων μου.

---

1. Τὰ διάφορα ὁπλιταγωγὰ καὶ ἄλλα φορτηγὰ εἶχαν ἀποβιβάσει στὴν πόλη ὡς τὰ τέλη Ἰανουαρίου 1916 ποικιλώνυμα στρατεύματα, 225.000 Ἄγγλους, Γάλλους, Σενεγαλέζους κ.λ. (βλ. L. Abastado, La perle de l'Egée. Salonique, pendant la guerre-mondiale, Salonique 1918, σ. 48-58. Βλ. καὶ J. Ancel, Les travaux et les jours de l'armée d'Orient (1915-1918), Paris 1921, σ. 27 κ.ἑ. Περιγραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μὲ παραπομπὲς στὰ οἰκεῖα βιβλία βλ. στοῦ Ἀποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, Ἡ Θεσσαλονίκη στὰ 1430, 1821 καὶ 1912-1918, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 73 κ.ἑ.

2. Τὸ ἄρθρο τοῦ πρεσβ. Λ. Σωφρονίου, Ἐρήμωση, ποὺ δημοσίευσε ἀμέσως στὸν πρῶτο τόμο τοῦ «Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», σ. 532-538, ὡς αὐτόπτης μάρτυρας τῆς τραγωδίας, μᾶλλον ὡς «θρῆνος» τῆς Θεσσαλονίκης μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ παρὰ ὡς θετικὴ ἐξιστόρησή της.

Πρὶν ὅμως προχωρήσω στὴν ἐξιστόρηση τῆς θεομηνίας ἐκείνης, νομίζω πὼς εἶναι χρήσιμο νὰ μνημονεύσω προεισαγωγικὰ τὰ ὅσα ἄλλα ἐνδιαφέροντα διηγεῖται ὁ Dufour de la Thuillerie γιὰ τὴν πόλη καὶ τὶς γειτονιές της, ἰδίως γιὰ τὴν ἐπάνω πόλη καὶ τὰ κάστρα της, πληροφορίες διάσπαρτες σὲ διάφορα κεφάλαια τοῦ βιβλίου του μὲ ρομαντικὸ αἴσθημα, ἐπηρεασμένο ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Pierre Loti γιὰ τὴν 'Ανατολὴ καὶ τὶς πόλεις της[1]. 'Ο ποιητικὸς του οἶστρος ξεχύνεται ἰδίως στὶς σ. 5-7. Ὅταν τοῦ μένει καιρός, γράφει ἀλλοῦ, δὲν χάνει τὴν εὐκαιρία νὰ κάνει τὸν προσφιλή του περίπατο (promenade favorite)—διασχίζοντας γρήγορα τὴ θορυβώδη κάτω πόλη—πρὸς τὶς ἐπάνω τουρκικὲς συνοικίες καὶ πρὸς τὰ τείχη ποὺ πλαισιώνουν αὐτὴ τὴν παλιὰ μακεδονικὴ πόλη (σ. 45-46). «'Εκεῖ ἐπάνω, γράφει, δὲν ὑπάρχει τὸ πλῆθος· δὲν συναντᾶς πιὰ στρατιῶτες καὶ ναῦτες τῶν συμμαχικῶν στρατῶν, δὲν παρουσιάζεται καθόλου ὁ εὐρωπαϊκὸς πληθυσμός, καὶ εἶμαι γι' αὐτὸ γοητευμένος. 'Εκεῖ τουλάχιστο, δὲν αἰσθάνομαι νὰ βρίσκομαι μακριὰ ἀπὸ τὸ πολεμικὸ δυτικὸ στρατόπεδο· ἐκεῖ μόνο ξαναβρίσκω τὸ ἀνατολίτικο πλαίσιο· ἐκεῖ τέλος ἀνακαλύπτω τὸ λαμπρὸ πανόραμα τοῦ ὅρμου καὶ τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖο ξετυλίγεται ὡς τὸν μεγαλόπρεπο Ὄλυμπο καὶ στοὺς ὄγκους τοῦ Πηλίου καὶ τῆς Ὄσσας· ἐκεῖ μπορῶ ν' ἀποθαυμάσω μέσα στὴ γαλήνη καὶ στὴ μισοσιγαλιὰ τὴν "ποθητὴ πόλη" (ville convoitée)[2], ποὺ ἁπλώνεται στὰ πόδια μου σὰν μιὰ ἀπέραντη βεντάγια». Καὶ συνεχίζει τὶς φευγαλέες ρομαντικὲς σκέψεις του κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ περιπάτου, ἀλλὰ μᾶς δίνει καὶ θετικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση τῶν τειχῶν, γιὰ τὴ συνοικία τοῦ Γεντὶ Κουλὲ ('Επταπυργίου), καθὼς καὶ γιὰ τὸν χῶρο τῆς βυζαντινῆς 'Ακρόπολης καὶ τὸν φτωχικὸ πληθυσμό της. «Εὐχάριστα προχωρῶ παράπλευρα πρὸς τὰ τείχη μὲ τὶς ἐπάλξεις τους, παρὰ τὴν ἐρείπωσή τους, ἴχνη μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς, ἐνθυμήσεις ἐποχῶν πιὸ εὐτυχισμένων, στὶς ὁποῖες τὸ πάχος τῶν τειχῶν ἀποτελοῦσε ἕνα φοβερὸ ἐμπόδιο καὶ μιὰ πολύτιμη ἄμυνα. Δὲν γνώριζαν τότε τὴ φρικαλέα δύναμη τῶν νέων ἐκρηκτικῶν, οὔτε τὰ τερατώδη μηχανήματα τοῦ βαρέος πυροβο-

1. Προσωπικὲς ἀναμνήσεις τοῦ P. Loti ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη τὸν Μάιο τοῦ 1876 βλ. στὸ μυθιστόρημά του «Aziydé», στὴν ἀρχὴ τοῦ ὁποίου ἀφηγεῖται ὡς ἀξιωματικὸς καὶ αὐτός, τοῦ ναυτικοῦ, τὴν ἐκτέλεση τῶν καταδικασμένων μουσουλμάνων γιὰ τὸν φόνο τῶν Εὐρωπαίων προξένων στὴ Θεσσαλονίκη, τῆς Γαλλίας Jules Moulin καὶ τῆς Γερμανίας 'Ερρίκου Ἄμποτ (β. 'Α π ο σ τ ό λ ο υ Ε. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, Τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονίκης τὸν Μάιο τοῦ 1876, «Παγκαρπία Μακεδονικῆς Γῆς», Θεσσαλονίκη 1980, σ. 133 ἢ στὰ «Μακεδονικὰ» 2 (1941-1952) 193-262.

2. Ἔκφραση ποὺ ὑπαινίσσεται τὸ φημισμένο βιβλίο τοῦ P i e r r e R i s a l (ψευδώνυμο τοῦ Joseph Nehama), La ville convoitée, Salonique, τὸ ὁποῖο μέσα σὲ τέσερα χρόνια (1914-1918) εἶχε γνωρίσει πέντε ἐκδόσεις.

λικοῦ, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ καταστρέψουν ἰσχυρότατες πόλεις.

Ἀνεβαίνω γενικὰ πρὸς τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς παλιᾶς πόλης, πρὸς τὴ συνοικία τοῦ Γεντὶ Κουλὲ (ἢ τῶν Ἑπτὰ Πύργων), μέσ' ἀπὸ τὴν ὁποία φθάνει κανεὶς στὴν Ἀκρόπολη, περίβολο καταφυγίου, περίκλειστο μέσα στὰ τείχη, γιὰ νὰ χρησιμεύει σὰν τελευταία προστασία ἐναντίον τῶν πολιορκητῶν.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν Ἀκρόπολη ὑπάρχουν κῆποι ἀπὸ ὀπωροφόρα δένδρα, χωράφια καλλιεργούμενα ἀπὸ περιορισμένο πληθυσμό, ποὺ κατοικεῖ σὲ πανάθλια μονώροφα σπίτια πιὸ φτωχὰ καὶ πιὸ ἄθλια κι ἀπ' αὐτὰ ἀκόμη τὰ δικά μας «zoniers» (τῆς ζώνης) κατὰ μῆκος τῶν ὀχυρώσεων τοῦ Παρισιοῦ. Ἕνα τζαμί, τοῦ ὁποίου τὴν αἰχμὴ τοῦ μιναρὲ τὴν εἶχε χτυπήσει μιὰ βουλγάρικη βόμβα καὶ ποὺ τελικὰ κατέρρευσε ὁλόκληρο, ἀφοῦ δὲν ἐπισκευάστηκε, δείχνει τὴν εἴσοδο, κοντὰ σ' ἕνα μυστηριώδη τεκέ ἔρημο καὶ σὰν ἐγκαταλειμμένο. Τὸ σύνολό του σοῦ δίνει τὴν ἐντύπωση τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ θανάτου, καὶ σκέπτεται κανείς, σ' αὐτὴ τὴ βυθισμένη στὴ μοναξιὰ γωνία, στὰ ὅρια μιᾶς ἔρημης ἐξοχῆς καὶ μιᾶς πολυκατοικημένης πόλης, ὅτι ἡ διαπεραστικὴ φωνὴ τοῦ μουεζίνη ἔχει πιὰ πάψει γιὰ πάντα ν' ἀκούεται» (σ. 46-47).

Ἐκεῖ, γύρω στὰ τείχη, ὅπου γνωρίζει ὁ συγγραφέας μας πολλὲς μικρὲς γωνίες, διαλέγει μερικὰ παρατηρητήρια, γιὰ ν' ἀποθαυμάσει τὴν πόλη πρὸς τὴ θάλασσα, ἢ πρὸς τὴν ἐξοχή, καθισμένος στὸ ἔδαφος ἢ σὲ μιὰ πέτρα γκρεμισμένου τοίχου ἑνὸς πανάθλιου σπιτιοῦ, κάτω ἀπὸ τὴ σκιά, ἂν ἦταν δυνατόν, ἑνὸς ἀπομονωμένου δένδρου κοντὰ σὲ μιὰ πηγή. Ἐκεῖ βρίσκει τὴν ἄνεση νὰ ἰδεῖ, νὰ σκεφθεῖ καὶ νὰ δοκιμάσει μιὰ μεγάλη γοητεία, γιατὶ μέσα ἀπὸ τὰ κοντινὰ ἑλικοειδὴ δρομάκια περνοῦν κάπου-κάπου Τοῦρκοι, Ἑβραῖοι, Ἕλληνες, ἄνδρες γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἢ πηγαίνουν στὶς βρύσες. Ἐκεῖ παρατηρεῖ, ἐξετάζει, ὄψεις ἀνθρώπων καὶ ἐνδυμασιῶν. Ἡ κάθε στροφή, ἡ κάθε γωνιὰ τοῦ παρουσιάζει καὶ μιὰ ξεχωριστὴ γραφικότητα καὶ ἕνα ξεχωριστὸ θέλγητρο. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ τὸν μαγεύει προπάντων εἶναι αὐτὸ τὸ φῶς τῆς Ἀνατολῆς (σ. 48-49).

Μὲ τὸν ἴδιο τόνο συνεχίζει νὰ περιγράφει τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς σκέψεις του ἀκούγοντας τὰ τραγούδια ἢ παρατηρώντας τοὺς Ἕλληνες καὶ Σέρβους στρατιῶτες, τὶς γιορτές, τὶς γυναικεῖες καὶ ἀνδρικὲς φορεσιὲς καὶ ἄλλα ποὺ τοῦ φαίνονται ἀξιοπρόσεκτα (σ. 49-54).

2. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κίνησε περισσότερο τὸ ἐνδιαφέρον μου—καὶ γι' αὐτὸ κυρίως ἐπισήμανα τὸ βιβλίο του—εἶναι τὸ πέμπτο κεφάλαιο, ποὺ ἀναφέρεται στὴ μεγάλη πυρκαϊὰ τῆς Θεσσαλονίκης τῆς 5ης καὶ 6ης Αὐγούστου τοῦ 1917, κεφάλαιο ποὺ μὲ ἐνδιέφερε ἰδιαίτερα, γιατὶ—παιδάκι τότε—μένοντας μόνιμα στὴν πόλη αὐτή, στὴν ὁδὸ Ἁγίου Δημη-

τρίου, 80-100 μέτρα Α. τοῦ ὁμώνυμου ναοῦ, εἶχα ζήσει τὴ μεγάλη ἐκείνη τραγωδία. Οἱ σκηνὲς ἐκεῖνες ἔμειναν ἀνεξάλειπτα γραμμένες στὴ μνήμη μου: ἐκεῖνο τὸ ἀπόγευμα τοῦ Σαββάτου ἀνεβαίνοντας τὴν ὁδὸ Βενιζέλου, λίγο πιὸ πάνω ἀπὸ τὴν Ἐγνατία, ὅπου τὸ καπνοπωλεῖο τοῦ πατέρα μου, ἄκουσα τὸν θόρυβο τῶν τουλουμπατζήδων (πυροσβεστῶν), ποὺ ἔτρεχαν μὲ τὶς πρωτόγονες ἀντλίες τους πρὸς τὸν τόπο τῆς πυρκαϊᾶς, δυτικὰ τοῦ Διοικητηρίου. Ἡ πυρκαϊὰ ὅμως αὐτὴ δὲν μοῦ εἶχε κάνει ἐντύπωση, γιατὶ τὰ φαινόμενα τῆς φωτιᾶς στὴν πόλη μας ἦταν συνηθισμένα καὶ ἔπειτα ἦταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ σπίτι μας. Ὅταν ὅμως ἔφθασα ἐκεῖ καὶ πέρασαν λίγες ὧρες, προτοῦ ἀκόμη βραδιάσει, ἡ πυρκαϊὰ εἶχε πάρει μεγάλη ἔκταση ὑποβοηθούμενη ἀπὸ τὸν Βαρδάρη ποὺ ἐκείνη τὴ μέρα φυσοῦσε ἄγρια. Ἀπὸ ἕνα δωμάτιο τοῦ δεύτερου ὀρόφου, ποὺ προεξεῖχε (τὸ σαχνισὶ) καὶ ἔβλεπε στὴν Ἁγίου Δημητρίου, κοιτάζαμε μαζὶ μὲ τὴν ἀναστατωμένη μητέρα μου τὴ φωτιὰ νὰ προχωρεῖ πρὸς τὸ Διοικητήριο καὶ τὶς φλόγες της νὰ κατατρώγουν τὰ σπίτια, νὰ πετιοῦνται ἔξω ἀπὸ τὰ παράθυρα σὰν πύρινα φίδια, ἐνῶ μέσ' ἀπὸ τὸν δρόμο ὁμάδες ἀλαλιασμένων ἀνθρώπων μὲ κάρα ἢ καρότσια, ὅπου εἶχαν στοιβάξει ὅ,τι εἶχαν μπορέσει νὰ περισώσουν ἢ κρατώντας μπόγους μὲ ὅ,τι πολύτιμο εἶχαν, ἔρχονταν τρεχάτες καὶ ξεφωνίζοντας ἀπὸ τὰ δυτικὰ μὲ κατεύθυνση πρὸς Α., πρὸς τὸ νεκροταφεῖο τῆς Εὐαγγελίστριας. Ἀπέραντη ἡ σύγχυση. Τότε παρατηρήθηκαν καὶ μερικὰ ἐλεεινὰ ἐπεισόδια μὲ πρωταγωνιστὲς ὁρισμένα κακοποιὰ στοιχεῖα—μερικοὺς ξένους στρατιῶτες—ποὺ προέτρεπαν τοὺς κατοίκους νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ σπίτια τους, γιατὶ δῆθεν θὰ τὰ ἀνατίναζαν, γιὰ νὰ δημιουργήσουν φράγμα στὴν πυρκαϊά, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ τὰ λεηλατήσουν. Τότε ἡ μητέρα μου, ποὺ πανικόβλητη προσευχόταν ἐμπρὸς στὸ εἰκονοστάσι τοῦ σπιτιοῦ μας—ὁ πατέρας καὶ ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός μου, ὁ Θανασάκης, 16 ἐτῶν, ἔλειπαν στὸ κατάστημα, ὅπου προσπαθοῦσαν νὰ περισώσουν μέσα σὲ σακιὰ καὶ ν' ἀσφαλίσουν ἀπὸ κλοπὲς τὰ πακέτα τῶν σιγαρέτων καὶ τῶν καπνῶν—ἔδωσε σὲ μένα καὶ στὸν μεσαῖο μου ἀδελφό, τὸν Γιῶργο, ἡλικίας 13 ἐτῶν, ἀπὸ ἕνα μπόγο μὲ ὅ,τι πολύτιμο νόμιζε πὼς ἔπρεπε νὰ σωθεῖ καὶ μᾶς εἶπε νὰ περιμένουμε ἕνα τετράγωνο παρακάτω, στὴν ὁδὸ Εὐριπίδου, ἀλλὰ ἐκεῖ, ὕστερ' ἀπὸ λίγο ἡ γρήγορη ἐξάπλωση τῆς φωτιᾶς καὶ ὁ σκεπασμένος ἀπὸ καπνοὺς οὐρανὸς (φωτ. 1) μᾶς φόβισε καὶ μᾶς ἔκανε νὰ νομίζουμε ὅτι ἡ φωτιὰ εἶχε φτάσει πιὰ κοντὰ στὸ σπίτι μας· ἔτσι προχωροῦμε πιὸ πέρα καὶ ἀκόμη παραπέρα καὶ τελικά, ἀπὸ τετράγωνο σὲ τετράγωνο καὶ ἀπὸ πρόσκαιρη στάθμευση σὲ ἄλλη στάθμευση, φτάσαμε ἐμπρὸς στὸ νεκροταφεῖο τῆς Εὐαγγελίστριας. Καὶ ἀπ' ἐκεῖ —νύχτα πιὰ— καταφύγαμε στὰ «ἑβραϊκὰ τὰ μνήματα», ὅπου ὑψώνονται σήμερα τὰ πανεπιστημιακὰ κτίρια. Σ' ἐκεῖνα τὰ ὑψώματα, ἀσφαλισμένοι πιά, εἶχαν μαζευτεῖ χιλιάδες ἀνθρώποι μὲ

ὅ,τι εἶχαν περισώσει, καὶ παρακολουθοῦσαν τὴ φοβερὴ φλογοθάλασσα καὶ τοὺς καπνοὺς ποὺ σκέπαζαν ὅλη τὴ Θεσσαλονίκη. Εἴχαμε χαθεῖ καὶ ἀποκοπεῖ πιὰ ἀπὸ τὴν οἰκογένειά μας, ὡσότου κάποια ὥρα μέσα στὴ νύχτα ἀκούσαμε τὴ φωνὴ τοῦ μεγαλύτερου ἀδελφοῦ μας νὰ μᾶς καλεῖ δυνατὰ μὲ τὰ ὀνόματά μας, περνώντας μέσα ἀπὸ τὶς τρομοκρατημένες οἰκογενειακὲς ὁμάδες, τὶς καθισμένες ἐπάνω στὶς πλάκες τῶν ἑβραίικων τάφων. Ἔτσι μᾶς βρῆκε καὶ μᾶς ὁδήγησε κοντὰ στὸν πατέρα καὶ στὴ μητέρα μας ποὺ εἴχαν φτάσει μὲ μερικὰ πράγματα ἐμπρὸς στὴν εἴσοδο τοῦ νεκροταφείου τῆς Εὐαγγελίστριας. Ἐκεῖ, ἐπάνω σ' ἕναν καναπέ, καταπονημένος ἀπὸ κούραση καὶ ἀγωνία, ἔπεσα καὶ κοιμήθηκα.

1. Ἡ πυρκαϊὰ κατακαίει τὶς νοτιοδυτικὲς καὶ κεντρικὲς συνοικίες τῆς Θεσσαλονίκης

Ἡ παλιὰ ὅμως, ἡ γραφική, Θεσσαλονίκη εἶχε χαθεῖ γιὰ πάντα. Παλιὸς Θεσσαλονικιὸς ὁ Ἰσραηλίτης Léon Abastado, τὸ ἑπόμενο ἔτος, 1918, ἐκδίδοντας σὲ δεύτερη ἔκδοση τὸ βιβλίο του «La perle de l' Egée. Salonique ce qu'elle fut» (Τὸ μαργαριτάρι τοῦ Αἰγαίου. Θεσσαλονίκη, αὐτὴ ποὺ ὑπῆρξε), γράφει σὰν σὲ πρόλογο (Quelques mots d'à-propos) τὰ ἑξῆς: «Ἡ τρομακτικὴ πυρκαϊὰ τῆς 5/18 Αὐγούστου 1917 μεταβάλλοντας σὲ στάχτη τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πόλης, κυρίως τὴ Λεωφόρο τῆς Νίκης καὶ τὸ βορειοανατολικὸ τμῆμα τῆς κάτω πόλης, ἄλλαξε ἀπόλυτα τὴν ὄψη τῆς πόλης, ποὺ ἔγινε δυσκολογνώριστη. Οἱ φλόγες, θρεμμένες ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἀέρα τοῦ Βαρδάρη, ποὺ ἔχει πολλαπλασιάσει τὶς συμφορὲς στὴ Θεσσαλονίκη, κατέστρεψε μέσα σε λίγες ὧρες, καθετί ποὺ ἔκανε πόλη εὔπορη τὴν πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας. Οἱ μεγάλες της ἀρτηρίες, οἱ γεμάτες ζωή, ὅπου οἱ πολύχρωμοι πληθυσμοὶ αὐτοῦ τοῦ αἰώνιου ἀνακατώματος σκουντουφλοῦσαν ἐπάνω σὲ ὅλους τοὺς τύπους τῶν στρατιῶν

τῆς Ἀνατολῆς, αὐτὰ τὰ εὐρύχωρα μαγαζιά, αὐτὰ τὰ πολυτελὴ ξενοδοχεῖα, αὐτὰ τὰ καφενεῖα, τὰ πάντοτε γεμάτα ἀπὸ κόσμο, αὐτοὶ οἱ ὑπέροχοι κινηματογράφοι, αὐτοὶ οἱ λεπτοὶ μιναρέδες, ποὺ λόγχιζαν τὸν οὐρανό, αὐτὴ ἡ πλατεία Ἐλευθερίας (βλ. φωτογραφία 2), ποὺ ἡ κυρία Tinayre[1] τὴ σύγκρινε μὲ ἕνα μικροσκοπικὸ βουλεβάρτο τοῦ Παρισιοῦ, ὅλ' αὐτὰ ἔχουν ἐξαφανιστεῖ ἀφήνοντας πίσω τους σωροὺς ἀπὸ ἐρείπια, καί, σὰν μιὰ ἔρημη Σιών, ἡ Θεσσαλονίκη πεσμένη θλιβερὰ στὰ γόνατά της, βρίσκεται μέσα στὴν ἐρήμωση καὶ στὴν καταστροφή!...

2. Ἡ παλιὰ πλατεία Ἐλευθερίας πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαϊά

Κατὰ μῆκος αὐτῆς τῆς ὑπέροχης παραλίας, ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ πιὸ ὡραῖο στολίδι τῆς πόλης, καὶ ἐδῶ κι ἐκεῖ, σὲ μερικοὺς δρόμους, μὲ συσσωρευμένα ἐρείπια, ὑψώνονται, τώρα πανάθλια οἰκήματα, παράγκες ποὺ ἔχουν πολὺ λίγη σχέση μὲ τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς Μητρόπολης τοῦ Αἰγαίου». Συνεχίζοντας ὁ Abastado λέγει ὅτι ἡ φωτιὰ ἐξαφάνισε τὰ περισσότερα νέα σπίτια καὶ καταστήματα τῆς κάτω πόλης, ἐνῶ δὲν πείραξε, ἀφοῦ σταμάτησε μόνη της, τὴν ἐπάνω πόλη καὶ τὸ νοτιοανατολικὸ τμῆμα της μὲ τὰ πανάρχαια λείψανα τοῦ πολιτισμοῦ της (σ. I-III).

1. Tinayre (κυρία Marcelle Chasteau). Γαλλίδα, γυναίκα τῶν γραμμάτων, γεννημένη στὴν Tulle. Ἔγραψε ἐνδιαφέροντα μυθιστορήματα. Ἐπισκέφθηκε, ὅπως φαίνεται, τὴ Θεσσαλονίκη, ἴσως κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου. Τὸ δίτομο «Larousse Universel», ἔκδ. 1922, τῆς ἀφιερώνει μερικὲς γραμμές.

Ἡ πυρκαϊὰ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1917 εἶναι ἀσφαλῶς ἡ μεγαλύτερη ἀπ' ὅσες εἶχαν συμβεῖ στὸ παρελθόν, οἱ ὁποῖες ἔβρισκαν βέβαια εὔφλεκτο ὑλικὸ στοὺς ξύλινους σκελετοὺς τῶν σπιτιῶν, στοὺς τσατμάδες[1]. Ἡ τελευταία ὅμως τοῦ 1917 κατέστρεψε τὰ ὡραῖα καὶ γραφικὰ κτίρια τῆς παραλίας, τὰ ὁποῖα μνημονεύει ὁ Abastado. Μιὰ μικρὴ ἰδέα τῶν κτιρίων αὐτῶν πρὶν καὶ μετὰ τὴν πυρκαϊὰ μᾶς δίνει ἡ συγκριτικὴ ἐξέταση δύο φωτογραφιῶν τῆς νοτιοδυτικῆς παραλίας, τὶς ὁποῖες παρουσιάζω παρακάτω (εἰκ. 3 καὶ 4).

3. Ἡ λεωφόρος Νίκης πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ στὸ νοτιοδυτικὸ τμῆμα της, κοντὰ στὴν πλατεία Ἐλευθερίας

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ παραθέτω καὶ ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ὑπ' ἀριθ. 30/1 Ἰουνίου 1876 ἀνέκδοτη ἔκθεση τοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας Gerhard Ritter von Chiari πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν ἐξωτερικῶν κόμη von Andrassy, ἀπόσπασμα ποὺ ἀντέγραψα ἀπὸ τὸν εἰδικὸ φάκελο τοῦ Haus-Hof-und Staatsarchiv, τὸ ὁποῖο μιλεῖ γιὰ μιὰ προηγούμενη πυρκαϊὰ στὴ Θεσσαλονίκη, τῆς 1ης Ἰουνίου 1876, πού, ἂν δὲν πῆρε τρομακρικὲς διαστάσεις, τὸ ὀφείλει στὴν ἀπόλυτη νηνεμία ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν πόλη. Δὲν φυσοῦσε ὁ Βαρδάρης. Ὁ Risal δὲν μνημονεύει τὴν πυρκαϊὰ αὐτὴ κα-

1. Γιὰ τὶς πυρκαϊὲς τοῦ παρελθόντος βλ. στοῦ R i s a l, ἔ.ἀ., σ. 211, καὶ Α. Ε. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 312-313.

θόλου[1], ἀλλὰ μιὰ ἄλλη τοῦ ἑπόμενου ἔτους. Ἀσφαλῶς κάνει λάθος στὴ χρονολογία. Μεταφράζω τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα: «Σήμερα γύρω στὶς 3 τὸ πρωὶ ξέσπασε μιὰ μεγάλη πυρκαϊὰ στὸ κέντρο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ πάνω ἀπὸ 100 σπίτια καὶ πολλὰ καταστήματα ἔγιναν παρανάλωμα τῶν φλογῶν. Ἂν δὲν εἶχε κυριαρχήσει μιὰ ἀπόλυτη νηνεμία, ἡ οἰκοδομὴ

4. Τὸ ἴδιο τμῆμα τῆς πόλης μετὰ τὴν πυρκαϊά

τοῦ γενικοῦ προξενείου ποὺ βρίσκεται στὴν ἄμεση γειτονιὰ τοῦ τόπου τῆς πυρκαϊᾶς[2], θὰ εἶχε ἁρπαχτεῖ ἀπὸ τὶς φλόγες. Οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ τὰ πληρώματα τῶν ἐδῶ ἀγκυροβολημένων ξένων πολεμικῶν, κυρίως τῆς φρεγάτας τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητας "Radetzky" ἔλαβαν, μὲ ἔξοχο τρόπο, μέρος στὴν κατάσβεση, καὶ μόνο χάρη στὶς ἐνέργειες καὶ στὴν αὐτοθυσία τους ἔγινε δυνατὸν νὰ κατανικηθεῖ ἡ πυρκαϊὰ τόσο γρήγορα.

1. Risal, ἔ.ἀ., σ. 211.

2. Ποῦ ἀκριβῶς βρισκόταν τὸ αὐστριακὸ προξενεῖο δὲν γνωρίζω. Πάντως νομίζω ὅτι θὰ ὑψωνόταν στὸ κέντρο, πρὸς τὴν παραλία κοντὰ στὴ μητρόπολη, γιὰ νὰ ἐνδιαφερθοῦν τόσο πολὺ τὰ πυροσβεστικὰ μέσα ἰδίως τοῦ πολεμικοῦ «Radetzky», ὅπως ὁμολογεῖ ὁ αὐστριακὸς πρόξενος. Ἔτσι ἴσως ἐξηγοῦνται καὶ οἱ εὐχαριστίες τοῦ ἴδιου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης.

Ὁ ἐδῶ ὀρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος, ἀμέσως μετὰ τὴν κατάσβεση τῆς πυρκαϊᾶς, παίρνοντας ἀπ' αὐτὴ ἀφορμή, μοῦ ἐξέφρασε τὶς βαθύτατες εὐχαριστίες τῆς ἐδῶ ἑλληνικῆς κοινότητας γιὰ τὴν μέχρι θυσίας χρήσιμη βοήθεια ποὺ πρόσφερε τὸ ἐπιτελεῖο καὶ τὸ πλήρωμα τῆς φρεγάτας "Radetzky"». Ὁ μὴ μνημονευόμενος ἀρχιεπίσκοπος ἦταν, τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὁ ἐπιφανὴς ἱεράρχης Ἰωακεὶμ (9 Ἰανουαρίου 1874-4 Ὀκτωβρίου 1878), ὁ μετέπειτα οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωακεὶμ Γ'[1].

3. Ἀλλὰ ἂς ἰδοῦμε τώρα τὴν περιγραφὴ τῆς μεγάλης πυρκαϊᾶς τοῦ 1917 ἀπὸ τὸν Dufour de la Thuillerie. «Ἔχω ἰδεῖ τὸν Ἅγιο Πέτρο τῆς Μαρτινίκας νὰ καταστρέφεται ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τοῦ ἠφαιστείου τοῦ ὄρους Peleé· καὶ τὸ τραγικὸ μεγαλεῖο τῶν φλογερῶν νεφῶν, ποὺ ἀκολούθησαν τὴν καταστροφὴ τῆς 8ης Μαΐου 1902 καὶ ἀποτελείωσαν τὸ ἔργο τοῦ θανάτου, ὅπου χάθηκε ἕνας πληθυσμὸς 35.000 κατοίκων, ἔχει χαραχτεῖ στὴ μνήμη μου. Ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν κατακλυσμό, ποὺ τὸν προκάλεσε ἡ ἀνίκητη δύναμη τῆς γήινης φωτιᾶς.

Ἐδῶ (στὴ Θεσσαλονίκη), εἶδα νὰ καίονται τὰ 2/3 σχεδὸν τῆς παλιᾶς Θεσσαλονίκης, ἤτοι ἕναν οἰκισμὸ πάνω ἀπὸ 150.000 κατοίκους. Τὴν ἐξωκεντρικὴ ὅμως θέση (ἔξω ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο περίβολο) τῆς νέας Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς συνοικίας, τῆς λεγόμενης τῆς ἐξοχῆς, τὴ σεβάστηκε ἡ θεομηνία τῆς πυρκαϊᾶς.

Ἦταν τὸ ἀπόγευμα ἑνὸς Σαββάτου, καὶ ἤμουν στὰ γραφεῖα τοῦ Ναυτικοῦ, ὁδὸς Σαλαμίνας, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Q.G.A.A. (στρατηγεῖο τῶν συμμαχικῶν στρατιῶν), ὅταν ἔμαθα ὅτι ἡ φωτιὰ εἶχε ἀρπάξει ἕνα σπίτι τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς πόλης, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὰ τείχη. Ἡ πυρκαϊὰ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς "διάφορες εἰδήσεις τῶν ἐφημερίδων", ἀσήμαντο γεγονὸς στὴν Ἀνατολή, ἐξαιτίας τῆς συχνότητάς του. Ἕνα ἐλεεινὸ οἴκημα μὲ πηλὸ περισσότερο ἢ λιγότερο, μιὰ φτωχὴ οἰκοσκευὴ ἀποτελούμενη ἀπὸ λίγα πράγματα, μιὰ ἢ περισσότερες οἰκογένειες ποὺ καταντοῦν σ' ἕνα βαθμὸ μεγαλύτερης ἀθλιότητας, δὲν εἶναι κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ συγκινεῖ τὴν καρτερικὴ μοιρολατρεία τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολῆς. Μόλις κινοῦνται γιὰ νὰ σβήσουν τὴ φωτιά. Αὐτὴ ὅμως τὴ φορὰ διαδόθηκε ἡ φήμη ὅτι μεγάλος σωρὸς ἀπὸ σπίτια ἔπαιρνε φωτιά, καὶ ἡ συμφορὰ ἀπειλοῦσε νὰ ξαπλωθεῖ πολύ, γιατὶ ἔλειπε τὸ νερὸ γιὰ νὰ τὴν καταπολεμήσει. Σὰν δυτικοευρωπαῖος περίεργος, διευθύνθηκα πρὸς αὐτὴ τὴν πλευρά, ἀνήσυχος ποὺ διαπίστωνα ὅτι ὁ Βαρδάρης φυσοῦσε μὲ πάρα πολὺ μεγάλη σφοδρότητα, καὶ ποὺ ἡ ἑστία τῆς φωτιᾶς ἦταν ἀκριβῶς στὰ δυτικά τείχη. Ὅπως τὸ

1. Βλ. Ἀθαν. Ἀγγελοπούλου, Αἱ ξέναι προπαγάνδαι εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πολυανῆς κατὰ τὴν περίοδον 1870-1912, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 119.

εἶπε ἕνας πνευματώδης συγγραφέας, "ὁ Βαρδάρης εἶναι ὁ μιστρὰλ[1] τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ εἶναι ἕνας σκληρὸς βουνίσιος ἀέρας, ποὺ ἐφορμᾶ σὰν καταιγίδα ἀπὸ τὰ ἄγρια Βαλκάνια". Εἶναι ἕνας δυτικὸς ἢ βορειοδυτικὸς ἄνεμος. Σπρώχνει λοιπὸν τὶς φλόγες πρὸς τὴν πόλη, τῆς ὁποίας οἱ κατασκευὲς καὶ οἱ ξυλοδεσιές της ἔχουν ξεραθεῖ ἀπὸ ἕνα καυτὸ καλοκαίρι χωρὶς βροχή. Μιὰ καταστροφὴ ἐπισπεύδεται. Καὶ πλησιάζοντας βλέπω μιὰ ποσότητα ἀπὸ ἀκίνητα νὰ πιάνουν φωτιὰ μὲ ἐκπληκτικὴ ταχύτητα. Ὁ πληθυσμὸς μετακομίζει βιαστικὰ καὶ φεύγει, παίρνοντας κατὰ τύχη, ρουχισμό, στρώματα, κομμάτια ἀπὸ ἔπιπλα, μέσα σὲ μιὰ τρελὴ ἀταξία. Μερικοὶ ἀποσποῦν παντζούρια καὶ τὰ ρίχνουν στὸν δρόμο, στὴν τύχη, μαζὶ μὲ ὅ,τι μποροῦν ν' ἀδειάσουν. Θλιβερὸ θέαμα, ἀξιοθρήνητη καὶ σπαρακτικὴ ἔξοδος φτωχῶν, ἔπειτα, σὲ λίγο, πλουσίων, ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδιῶν, γέρων ποὺ τρέχουν μὲ σπρωξιὲς μέσα στὰ δρομάκια τὰ φραγμένα ἀπὸ πράγματα τ' ἀποθεμένα ἄνω-κάτω, ποὺ ἀρχίζουν νὰ τὰ λεηλατοῦν. Καμιὰ ὑπηρεσία γιὰ τὴν τάξη, χωρὶς νερό, χωρὶς πυροσβεστικὲς ἀντλίες, ἀπουσία ἀρχῶν· εἴμαστε στὴν Ἀνατολή.

Μποτιλιαρίσματα στοὺς μικροὺς δρόμους: αὐτοὶ ποὺ φεύγουν καὶ αὐτοὶ ποὺ ξανάρχονται μὲ κάρα, ἀνακατώνονται καὶ κλείνουν τὸν δρόμο βρίζοντας ὁ ἕνας τὸν ἄλλον. Σ' ἕνα μονοπάτι, κατὰ μῆκος τῶν τειχῶν, εἶναι καθισμένοι γέροι ἄνθρωποι, ἄφωνοι, κατηφεῖς καὶ καρτερικοί, κοιτάζοντας τὸ θέαμα μὲ μιὰ φανερὴ ἀδιαφορία. Μιὰ φτωχὴ μητέρα, ξαπλωμένη στὸ ἔδαφος, δίνει τὸ στῆθος της στὸ μωρό της. Μολαταῦτα ἡ κάψα ποὺ ξεχύνεται ἀπὸ τὴν ἑστία τῆς φωτιᾶς μεγαλώνει πιά.

Στὶς 7 ἡ ὥρα 300 σπίτια εἶχαν καταστραφεῖ καί, μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀνέμου ποὺ ἐπέμενε, ἡ πυρκαϊὰ ξαπλώνεται μὲ μιὰ τρομακτικὴ ταχύτητα. Στὶς 8 ἡ μισὴ πόλη βρισκόταν μέσα στὶς φλόγες, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν πιὰ στὸ ἑξῆς ν' ἀναχαιτιστεῖ ἡ θεομηνία.

Ἡ ἀδυναμία καὶ ἡ ἀδράνεια τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ἐπέβαλαν στοὺς συμμάχους νὰ δράσουν γιὰ λογαριασμό τους. Οἱ ἄνδρες τοῦ μηχανικοῦ, Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι, ἀνατίναξαν αὐτὰ ποὺ μποροῦσαν, γιὰ νὰ σταματήσουν τὴν καταστρεπτικὴ φωτιὰ ποὺ συνεχῶς κέρδιζε ἔδαφος. Τίποτε δεν μποροῦσε πιὰ νὰ γίνει. Ὅλη τὴ νύχτα τότε, ἀπὸ τὴ γέφυρα τῆς "Πατρίδας" (πολεμικοῦ πλοίου) παρακολουθήσαμε σὰν ἀπὸ ἕνα ὕψωμα τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ θέαμα ποὺ εἶχε ἕνα τρελὰ τραγικὸ μεγαλεῖο. Στὸν νοῦ ὅλων μας ἦλθε ἡ σκέψη τοῦ Νέρωνα ποὺ ἀποθαύμαζε τὴν πυρκαϊὰ τῆς Ρώμης.

---

1. Δυτικὸς βορειοδυτικὸς ἄνεμος, ὁ κοινῶς λεγόμενος μαῖστρος. Γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Βαρδάρη κατὰ τὴν πυρκαϊὰ βλ. Bas. D. Kyriazopoulos, The Wheather in Thessaloniki during the Fire ot the Eighteenth to the Twentieth of August 1917, «Ἐπιστ. Ἐπετ. Φυσ.-Μαθημ. Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης» (1974), σ. 327-339.

Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ στὸ ἀπέραντο αὐτὸ καμίνι, ἐκρηγνύονταν μὲ πάταγο ἀποθῆκες ἀπὸ λάδι, ἀπὸ βενζίνη, ἀπὸ οἰνόπνευμα, καθὼς ἐπίσης κρυφὲς ἀποθῆκες ἀπὸ μπαρούτι καὶ δυναμίτιδα, ποὺ δὲν ἔλειπαν βέβαια σ' ἕνα τόπον ἑτοιμασμένο γιὰ ἀγῶνες καὶ ἐπαναστάσεις. Παρατηροῦνταν τεράστιες ἀναλαμπές, ποὺ τὸ ὕψος τους ἔφτανε τὰ 100 μέτρα. Πελώριες δέσμες ἀπὸ σπίθες ἀναπηδοῦσαν ἀπὸ τὶς στέγες ποὺ κατέρρεαν, καὶ πολλὲς φορὲς ἡ μυτερὴ κορυφὴ ἑνὸς ἄσπρου καὶ θελκτικοῦ μιναρέ, περικαλυμμένη ἀπὸ τσίγκο καὶ μολύβι, θερμασμένη ὥσπου νὰ πάρει τὸ κόκκινο χρῶμα καὶ κατόπιν τὸ ἄσπρο, ἔδινε, προτοῦ καταρρεύσει, τὴν εἰκόνα ἑνὸς γιγάντιου κηροπηγίου, ποὺ φώτιζε, σὰν μιὰ σκηνογραφία τῆς κόλασης, μιὰ διακόσμηση ἀπὸ κόκκινο χρῶμα καὶ καπνούς... Καὶ ὁ ἀέρας φυσοῦσε πάντοτε, ξαπλώνοντας ἀδιάκοπα τὴ ζώνη τῆς καταστρεπτικῆς φωτιᾶς. Τὰ κτίρια τὰ κατεχόμενα ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ, ἀπειλημένα, ἐκκενώνονταν βιαστικά, καὶ χρειάστηκε νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ λιμάνι, ἐπειδὴ οἱ ἐξακοντιζόμενες σπίθες ἀπειλοῦσαν νὰ κάψουν κάθε ἀντικείμενο ποὺ ἐπέπλεε. Ἤδη δύο μαοῦνες μὲ φορτία ἀπὸ βενζίνη καὶ λάδι παρασύρονταν φλογισμένες μέσα στὸν ὅρμο. Οἱ Ἄγγλοι τὶς βύθισαν μὲ κανονιές. Ὅλα τὰ πλοῖα στὸ λιμάνι ἄλλαξαν ἀγκυροβόλια.

Ἡ παραλιακὴ λεωφόρος τῆς Νίκης, ποὺ βρίσκεται ἐμπρὸς στὸν ὅρμο, ὅπου ὑπῆρχαν ὡραῖα καὶ πλούσια σπίτια, παίρνει ξαφνικὰ καὶ σύγχρονα φωτιὰ σὲ ὅλο τὸ μῆκος της (βλ. εἰκ. 5): ἡ φωτιά, ποὺ μεταδόθηκε ἀπὸ ἕνα ρυάκι φλεγόμενου οἰνοπνεύματος, κάλπαζε κυριολεκτικὰ ἀπὸ τὸ ἕνα ἀκίνητο στὸ ἄλλο. Τότε, ἐμπρὸς στὰ μάτια μας, ἀπλώθηκε ἕνα πυρακτωμένο καμίνι σὲ ἔκταση δύο περίπου χιλιομέτρων, σκορπίζοντας ἕνα ἀπέραντο σύννεφο καπνοῦ ποὺ κάλυψε τὸν ὅρμο. Μεγάλες σπίθες ἐξακοντίζονταν παντοῦ· καὶ γιὰ προφύλαξη ἀναγκαστήκαμε νὰ μαζέψουμε τὶς σκηνές μας.

Τὸ κακὸ δὲν σταμάτησε ὅλη τὴ νύχτα. Τὰ στρατεύματα ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ἔργο γιὰ τὴ διάσωση χιλιάδων καὶ χιλιάδων δυστυχισμένων ποὺ δὲν εἶχαν καταφύγιο καὶ στερήθηκαν τὰ πάντα. Πολλοὶ κατέφυγαν στὰ πλοῖα μας. Τὸ ναυτικὸ συνέβαλε πολὺ στὸ ἔργο τῆς διάσωσης καὶ στὴν ὀργάνωση τῆς βοήθειας. Οἱ ναῦτες μας, κατὰ τὴ συνήθειά τους, ἔκαναν θαύματα, γιὰ νὰ σώσουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ σκεύη τους, καὶ ἡ ἄγρυπνη δράση τους, μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν πυροσβεστικῶν ἀντλιῶν τῶν ρυμουλκῶν τους, ποὺ ἐπιδέξια τὰ ἔθεσαν σὲ ἐνέργεια, κατόρθωσαν νὰ διασώσουν ἀπὸ τὴ φωτιὰ τὸ γενικὸ στρατηγεῖο ποὺ εἶχε κιόλας ἐκκενωθεῖ.

Ἡ πυρκαϊὰ διαρκοῦσε πάντοτε, ὅταν φάνηκε ἡ αὐγὴ τῆς Κυριακῆς τῆς 19ης Αὐγούστου. Ὅ,τι ἔμενε ἀπὸ τὴν πόλη θὰ γινόταν, μὲ τὴ σειρά

του, τὸ θύμα τῶν φλογῶν, ἂν τὸ τέλος τῆς ὁρμῆς τοῦ ἀνέμου καὶ προπάντων ἡ ἀναστροφὴ τῆς διεύθυνσής του δὲν σταματοῦσε τή θεομηνία, πρὶν τελειώσει ἡ μέρα. Ἀλλὰ ἡ κάτω πόλη, σὲ ὅλο τὸ μῆκος της καὶ σὲ βάθος 800-1200 μέτρων, εἶχε ἀθεράπευτα καταστραφεῖ. Καὶ ἦταν τὸ πλούσιο καὶ ἐμπορικὸ τμῆμα της· ἡ οἰκονομικὴ καταστροφὴ ἦταν πελώρια.

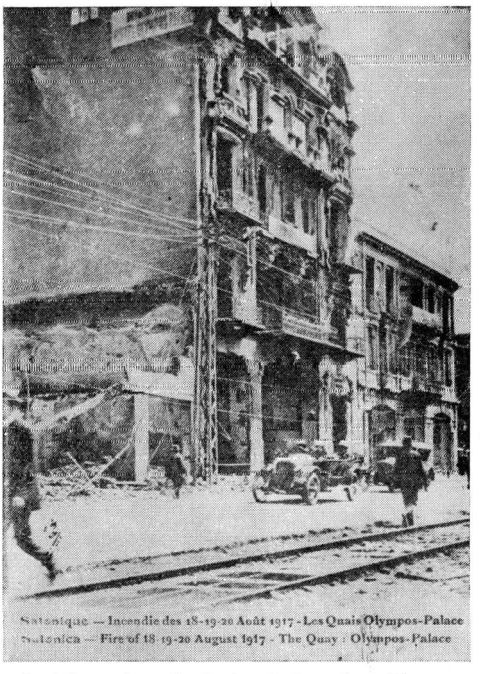

5. Δυὸ καμένες οἰκοδομὲς τῆς λεωφόρου Νίκης, ὅπου τὸ σημερινὸ ἑστιατόριο «Ὄλυμπος-Νάουσα»

Μιὰ τόσο φοβερὴ πυρὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ σβηστεῖ ἀπότομα. Μερικὲς φωτιὲς ἐξακολούθησαν κατὰ τόπους, καὶ ἀκόμη, ὕστερ' ἀπὸ 48 ὧρες, ἔπρεπε νὰ καταπολεμηθοῦν καὶ νὰ δαμαστοῦν μεγάλες ἑστίες φωτιᾶς[1].

1. Θυμοῦμαι πὼς πολλὲς μέρες ἀργότερα, ὅταν εἶχε πιὰ περάσει ὁ τρόμος τῶν κα-

Τὸ ἔργο τῆς καταστροφῆς εἶχε συντελεστεῖ... Γιὰ νὰ προσθέσω ἐδῶ καὶ μιὰ πολεμικὴ νότα—ποὺ πέρασε πάντως σχεδὸν ἀπαρατήρητη—ἕνα γερμανικὸ ἀεροπλάνο ποὺ διαδέχθηκε ἕνα ἄλλο ποὺ εἶχε ἔλθει γιὰ ἀναγνώριση τῆς πυρκαϊᾶς, ἔριξε ἀπὸ πολὺ ψηλὰ μερικὲς βόμβες καὶ ἔπεσαν στὴ θάλασσα, πολὺ κοντὰ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ λιμανιοῦ. Δὲν ἔκαναν ζημιὲς καὶ δὲν εἴχαμε παρὰ τρεῖς μόνον ἄνδρες ἐλαφρὰ πληγωμένους, ἀκριβῶς ἐπάνω στὸ μικρὸ μας νοσοκομειακὸ πλοῖο "Ἀριάδνη", προορισμένο γιὰ νὰ μεταβιβάζουν τοὺς ἀσθενεῖς ἀπὸ τὸ λιμάνι στὰ μεγάλα μεταφορικὰ νοσοκομειακὰ πλοῖα.

20 Αὐγούστου 1917. Ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ἐμπορική, ἡ πλούσια, ἡ ζωντανή, ἡ καρδιὰ τοῦ εὐρύχωρου οἰκισμοῦ ποὺ ἁπλώνεται μέσα στὸν περίβολο τῆς ἀρχαίας πόλης, δὲν εἶναι πιὰ παρὰ ἕνας σωρὸς ἀπὸ φλεγόμενα συντρίμμια καὶ καπνίζοντα ἐρείπια. Σ' αὐτὴ τὴν ἐρήμωση προστίθεται ἡ φρίκη μιᾶς ἄλλης ζοφερότητας: ὁ ἐκτραχηλισμὸς τοῦ ἀνθρώπινου κτήνους ποὺ ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὴ συμφορά, ποὺ λεηλατεῖ, ποὺ ἀναστατώνει, ποὺ πίνει... Ὁ στρατηγὸς[1] ἐνήργησε νὸ ἔλθει μιὰ ὕλη ἱππικοῦ τοῦ τόπου καὶ τρία τάγματα ἀλπινιστῶν γιὰ νὰ προστατεύουν τὰ ἐρείπια καὶ νὰ τὰ ὑπερασπίζονται ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ ἑνὸς θλιβεροῦ ὄχλου.

Ἡ ἐρήμωση βασιλεύει τώρα ἐκεῖ ὅπου γινόταν μιὰ ζωηρὴ ἐμπορικὴ κίνηση ἀλλὰ χωρὶς εὐσυνειδησία. Ἀποθῆκες τῶν πιὸ ποικίλων ἐμπορευμάτων, ὡραῖες κατοικίες, καταστήματα κάθε εἴδους, καθὼς ἐπίσης ἐκκλησίες καὶ τζαμιὰ ἄφησαν στὶς θέσεις τους στάχτες καὶ μαυρισμένα συντρίμμια. Ὁλόκληρος ἕνας πλοῦτος—ποὺ δὲν μεταμορφώθηκε σὲ ἀγαθοεργίες πρὸς τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς ἀπόκληρους τῆς ζωῆς, καὶ ποὺ δὲν ἦταν παρὰ ἕνα μέσο γι' ἀπόλαυση, διαφθορὰ καὶ ἐπίσης γιὰ καταπίεση—εἶχε ἐκμηδενιστεῖ. Ὁ Χρυσὸς Μόσχος, ποὺ λατρευόταν πολὺ ἐδῶ, εἶχε τσακιστεῖ· Ἀλίμονο! πολλοὶ μαζεύουν τώρα τὰ συντρίμμια του γιὰ νὰ τὸν κάνουν νὰ ξαναγεννηθεῖ.

24 Αὐγούστου 1917. Δὲν θὰ γνωρίσουμε ποτὲ τὸν ἀκριβὴ ἀριθμὸ τῶν θυμάτων ποὺ χάθηκαν σ' αὐτὴ τὴ μεγάλη πυρκαϊά. Πιστεύεται ὅτι ἦταν λίγοι. Μολαταῦτα ἡ ὀσμὴ τῶν ἐρειπίων ἀποκαλύπτει μερικά... Κατὰ τὶς

τοίκων καὶ ἡ ζωὴ ἄρχισε νὰ παίρνει τὸν κανονικό της ρυθμό, ἐπιστρέφοντας τὰ βράδια μὲ τὸν πατέρα μου ἀπὸ τὴν ἀποθήκη καπνῶν στὴν ὁδὸ Ὀλυμπίου Διαμαντῆ ἀρ. 18 ποὺ τὴν εἶχε μεταβάλει τώρα σὲ κατάστημα μετὰ τὸ κάψιμο τοῦ καταστήματός του τῆς ὁδοῦ Βενιζέλου, ἔβλεπα φλογισμένες ἀνθρακιὲς μέσα στοὺς τριγυρισμένους ἀπὸ τοίχους χώρους τῶν μαγαζιῶν καὶ σπιτιῶν.

1. Ὁ Sarrail, ὁ ὁποῖος ἄφησε κακὲς ἀναμνήσεις στοὺς Ἕλληνες κατοίκους, γιατὶ στάθηκε ἀπέναντί τους δύσπιστος καὶ ἐχθρικὸς (βλ. Ἀ π ο σ τ. Ε. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, Ἡ Θεσσαλονίκη, ἔ.ἀ., σ. 73, ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

ἐπίσημες διαπιστώσεις, 70.000-80.000 ἔμειναν χωρὶς κατάλυμα καὶ χρειάστηκε νὰ τοὺς στεγάσουν καὶ νὰ τοὺς συντρέξουν ἐπειγόντως[1].

Τὰ δύο πέμπτα τῶν σπιτιῶν ὅλου τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης (ἂν συμπεριλάβουμε τὸ προάστιο τῶν ἐξοχῶν, ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ νέα πόλη καὶ ἐκτείνεται σὲ πολλὰ χιλιόμετρα) ἔχουν ὁλότελα καταστραφεῖ. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐρειπίων εἶναι τρία περίπου τετραγωνικὰ χιλιόμετρα. Εἶναι τρομακτικό! Τὸ ἐμπορικὸ καὶ πλούσιο τμῆμα ἔχει πληγεῖ περισσότερο, καὶ τὰ 8/10 τῶν συφοριασμένων, εἶναι, φαίνεται, Ἰσραηλίτες. Ἡ ἐπάνω τουρκικὴ πόλη, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος της, πολὺ φτωχική, γλύτωσε. Ἀνάμεσα στὰ ἐρείπια, ἡ καταστροφὴ τῆς παλαιᾶς καὶ ὡραίας ἐκκλησίας τοῦ Ἅγ. Δημητρίου, πλούσια σὲ μωσαϊκὰ καὶ γλυπτά, εἶναι μιὰ ἀνεπανόρθωτη ἀπώλεια. Ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου (4ος αἰ.), πάτρωνα τῆς ὀρθόδοξης πόλης, ἔμεινε ἄθικτος μέσα στὸ πέτρινο πλαίσιο μιᾶς μικρῆς ἐκκλησίας ἔξω ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα, ἂν καὶ βρίσκεται κοντὰ στὴν εἴσοδό του. Ἡ καθολικὴ ἐκκλησία τῆς ἀποστολῆς τῶν Λαζαριστῶν εὐτυχῶς σώθηκε. Ἡ φωτιὰ σταμάτησε ἐμπρὸς στοὺς τοίχους, ἀλλὰ κατέστρεψε τὰ vitraux τῆς βόρειας πλευρᾶς, ἐνῶ ἀποτέφρωσε τὸ μεγάλο οἴκημα τῶν καλογριῶν τοῦ Ἁγίου Βικεντίου (Saint-Vincent de Paul), καὶ τὰ συνεχόμενα σχολεῖα.

Τίποτε τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ ἀπὸ τὸ νὰ διατρέξεις τὸ θέατρο τῆς συμφορᾶς. Τὴν πέμπτη μέρα μετὰ τὴν καταστροφὴ πυρωμένες ἐσίες κατατρώγουν ἀκόμη σιγὰ-σιγὰ ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ φαγωθεῖ. Σιδερένιοι σκελετοί, συστραμμένοι, γκρεμισμένοι, ἀνακατωμένοι, σ' ἕναν ἀληθινὸ κυκεώνα, δείχνουν τὴ θέση τῶν ὡραίων οἰκοδομῶν· ἀλλοῦ δὲν ὑπάρχουν πιὰ παρὰ στάχτες μέσα στὸν λάκκο ποὺ σχηματίστηκε ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν θεμελίων: αὐτὰ εἶναι τὰ λείψανα τῶν σπιτιῶν ἀπὸ ξύλα καὶ πηλό. Πλευρὲς τοίχων ἑτοιμόρροπες μὲ παράξενες μορφές, ὅλ' αὐτὰ ἀναπαριστάνουν ἕνα ἀληθινὸ τοπίο θανάτου καὶ ἐρήμωσης. Γιὰ ν' ἀποφευχθοῦν δυστυχήματα, θὰ χρειαστεῖ νὰ γκρεμίσουν ὅ,τι μένει ὄρθιο μὲ ἀπειλητικὴ ἰσορροπία...

Ὅλ' αὐτὰ τὰ ἐρείπια θ' ἀπομακρυνθοῦν; Γιὰ πολὺ καιρό, χωρὶς ἀμφιβολία, θὰ μιλοῦν στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917, ποὺ ὁρισμένα σημάδια της θὰ μείνουν».

ΑΠΟΣΤ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

---

1. Βλ. Παπαστάθη, ἔ.ἀ., σ. 148 κ.ἑ., Joseph Nehama, Histoire des Israélites de Salonique, Thessalonique 1978, τ. 6ος καὶ 7ος, σ. 764-770.

SUMMARY

Apostolos Vakalopoulos, The great fire of the 5/18th August 1917 in Thessaloniki.

The author, in this article, collects and exposes the interesting information on the devastating fire of Thessaloniki in 5/18 August 1917 given by R.M.E. Dufour de la Thuillerie, officer of the French navy during world War I (1914-1918) in his book «From Salonique to Constantinople». To this trustworthy information, not exploited until today, Vakalopoulos adds his own memories of this sensational event, as an eight-year old child in this town. R.M.F. Dufour de la Thuillerie makes as well other description of the Byzantine walls and of various neighborhoods of Thessaloniki, especially of the Turkish quarter on the upper town, influenced no doubt by the romantic feeling of Pierre Loti.